

tuometu vykęs prūsinės lietuvių rašomosios kalbos normų kristalizacijos procesas.

Bretkūno psalmių ir Naujojo testamento faksimiliniai leidimai, suprantama, didžiai reikšmingi ne vien dėl tų senųjų lietuvių rašto paminklų lingvistinių ar literatūrinių vertybių. Taip pat ne tik dėl to, kad tie leidimai viso pasaulio baltistams bei indoeuropeistams padarys lengvai prieinamus Bretkūno rankraščius. Prof. F.Scholzo ir dr. J.Rangės pastangomis ilgiems laikams bus išsaugotas neįkainojamos mokslinės svarbos lietuvių rašto paminklas artimiausiu originalui pavidalu. Todėl Bretkūno biblijos rankraščio faksimilinio leidinio rengėjai ir Ferdinando Schöningho leidykla už tai nusipelno didžiausios pagarbos ir aukščiausio įvertinimo. Belieka tiktai palinkėti vokiečių kolegoms mokslininkams sėkmingai įgyvendinti jų užsibrėžtą didingą visos Bretkūno biblijos išleidimo ir tyrinėjimo programą.

Jonas Palionis

Guido Micheli ni, Le traduzioni dal latino di un volume lituano del 1600. Studio sulla lingua della Margarita theologica, Casa Editrice Il Salice, Potenza, 1991.

1600 m. Karaliaučiuje pasirodžiusi Simono Vaišnoras „Žemčiūga teologiška“ su plačia originalia pratarme ir kitais teologiniais traktatais yra pirmoji spausdinta lietuviška knyga, tiesiogiai versta iš lotynų kalbos. Tai reikšmingas ir iki šiol mažai tyrinėtas lietuvių kalbos paminklas. Apie jį ir jo autorių buvo daugiau kalbama tik W.Witte's disertacijoje¹. Ilgą laiką Lietu-

voje neturėjome nė lotyniškų šios knygos originalų, ir tai labai trukdė ja naudotis senosios lietuvių kalbos studijoms. Pastaraisiais metais Guido Micheli ni išrūpino Vilniaus universiteto bibliotekai tų originalų kopijas, o dabar jau imame į rankas išsamią šio kalbininko monografiją apie Simono Vaišnoras „Žemčiūgos“ kalbą ir santykį su lotynišku tekstu.

Monografija susideda iš įvado ir dviejų pagrindinių dalių. Jas pravartu aptarti atskirai.

Įvade aptariami šaltiniai, kuriais naudojosi versdamas Simonas Vaišnoras. Iš trijų A.Francisci traktato „Margarita Theologica“ leidinių, pasirodžiusių prieš 1600 m. (1594, 1596, 1599), lyginimo pagrindu imamas 1594 m. leidimas; vėlesnieji du skiriasi tik rašybos mažmožiais. Autorius nurodo, kad kai kuriose vietose, versdamas Biblijos citatas, Simonas Vaišnoras naudojosi ir vokišku Liuterio Biblijos tekstu: tai matyti iš p. 9–11 pateiktų pavyzdžių, kur vertimas skiriasi nuo Vulgatos ir sutampa su Liuterio versija. Kartu spėjama, kad versdamas tas vietas Vaišnoras galėjęs pasinaudoti ir Bretkūno Biblijos rankraščiu (kaip žinoma, jis buvo vienas iš jo taisytojų). Šį autoriaus spėjimą bandžiau patikrinti lygindamas tas Vaišnoras teksto vietas su Bretkūno Biblijos rankraščio kopija. Tokių teksto sutapimų, kurie aiškiai rodytų naudojimąsi Bretkūno rankraščiu, nepavyko aptikti: beveik visur tekstai daugiau ar mažiau skiriasi, o ryškesni sutapimai gali būti sąlygojami originalo ir neturi įrodomos galios, pvz.: *Tu ejsi Pone te Jus / O mes turime giedetie si* MT 141a – *Tu PONE tei Jus ejsi, a mes turrim gieditisi* BrB Dan 9,7 – *Du Herr bi st gerecht / Wir aber mü s sen uns s chemen* LB.

¹ W.Witte, Der Übersetzer Simon Waischnoras d.Ae, Braunschweig, 1931.

Kartu su „Zemčiūga” išspausdintas traktatas „Apie dušches zmoniu numirušiu” G. Michellini nuosekliai sugretintas su Heerbrando „Compendium theologiae” 1578 m. leidimu (p. 987–1004); nustatyta, kad sutrumpintu šio darbo vertimu į vokiečių kalbą (Straßburg, 1588) vertėjas nesinaudojo. Tiedu vertimai iš lotynų kalbos ir išnagrinėti monografijoje (nuo E. Hunijaus traktato vertimo „Apie popiešischkaia Mišsche”, pagrįsto ir lotynišku, ir vokišku šaltiniu, darbe atsiribojama).

Pirmoji monografijos dalis – „Lietuviškojo vertimo teksto ypatybės”. Čia pirmiausia aptarti lotynų ir graikų kilmės terminai, toliau sugrupuoti ir pateikti atvejai, kur vienas originalo žodis verčiamas dviem sinonimais (p. 26–35) – panašiai kaip Mikalojaus Daukšos raštuose. Priešingų atvejų – kai du originalo sinonimai ar artimos reikšmės žodžiai išversti vienu – yra daug mažiau. Gramatikos požiūriu įdomūs gretinimai (p. 39–40), kur lotyniškojo originalo veiksmažodžius atitinka lietuviški veiksmažodžiai su I ir 2 asmenų asmeniniais įvardžiais (*probas* 10 – *tu priwedi* 6 b; *debemus* 285 – *mes turime* 188 b ir pan.). Apie 50% tokių atvejų – citatose iš Biblijos, kur autorius pastebėjo Liuterio teksto įtaką, skatinusią analitinę asmenų raišką. Su analitizmo raida sietinas ir daiktavardžių determinantu einančio įvardžio *tas, ta* vartojimas ten, kur originale jo nėra – p. 49 duodamas tokių teksto vietų sąrašas vertas specialaus dėmesio. Toliau suklasifikuota ir pateikta ir kitokių vertėjo bandymų parafrazuoti verčiamą tekstą pridėdant ar praleidžiant atskirus žodžius. Pažymėtinas sakymo reikšmės pusdalyvių pridėjimas prieš kalbos turinio nusakymą: *dišputawoie taridami* 61 b – *dišputant* 92; *mokin šakidami* 69 a – *docent* 103, kalba

bilodams 109 b – *inquit* 163, *giešti taridams* 102 a – *canit* 152 ir pan.; kartais ir atvirkščia tvarka: *kalbėdams bjla* 107 a – *inquit* 159; *mokindami šaka* 132 – *docent* (p. 64–65). Nutolimas nuo originalo čia gali būti laikomas argumentu, patvirtinančiu tokių konstrukcijų, plačiai vartojamų ir kituose XVI-XVII a. raštuose, lietuvišką pobūdį.

Atskiru skyriumi aptariami (p. 74–118) nutolimai nuo originalo, atsiradę dėl netikslaus žodžių ar sakinių prasmės supratimo, jų savito interpretavimo, arba tie, kurie yra tiesiog vertimo bei žodžių formų derinimo klaidos. Čia aiškiai išryškėja S Vaišnoro vertimo technika.

Tarp daugelio šiame skyriuje pateiktų pavyzdžių yra ir tokių, kuriuose derinimo skirtumai gali būti paaiškinami lietuvių kalbos sintaksinės sandaros ypatybėmis. Pavyzdžiui, pasakymuose *tūšša, kas jra wlošna* 99b, *apie paškirima tu / kas...par-eitišsi* 112 b (p. 80) formų nesutapimas motyvuotas tuo, kad įvardis *kas* nuo pat prabaltų epochos neturi daugiskaitos formų, ir siūlomi teksto taisymai čia nereikalingi. Tarinio įnagininko ir vardininko įvairavimas tais atvejais, kai originale yra vardininkas (p. 80–81), rodo įnagininko gajumą XVI a., pastebimą ir kituose XVI a. tekstuose (plg.: *kuri jra io kunu / pilnumas jo* 182 a – *quod ešt corpus ejus, plenitudo ejus* 152). Pasakyme *wargus šakita bus* 147 b – *de... calamitatibus Ecclesiae recitabuntur* 221 (p. 88) galininko forma be prielinksnio gali būti sintaksinis archaizmas (plg. *Sakau wijssus stebuklus* Mažvydas 519), tad nebūtina čia ieškoti praleisto prielinksnio *apie*.

Prijungiamojo sakinio raidos ypatybės, mažiau diferencijuota jungtukų reikšme XVI a. gali būti paaiškintas jungtuko *idant* artimumas jungtukui *kad* (pvz., au-

toriaus taisomame sakinyje *nukalba paštatjmas... idant Waggis butu ketweropai alba wirwe korotas* 214 a – p. 112, panašiai p. 88), taip pat jo pavartojimas dalelytės reikšme siekiamam veiksmui pabrėžti: *Baßniczes... kuroie idant Diewas butu pagarbintas* 149 b (p. 87). Norėčiau taip pat ginti p. 87 taisomą Vaišnoro sakinį: *noreia / jog kadang žmogus ſugrieſchia / idant teipaieig žmogus grieka koroima uſmocketu* 16 a – *po ſtularet, ut, quia homo peccaverat, etiam homo peccati poenam perſolveret* 24. Čia jog yra aiškinamasis (kaip lot. *ut*), *kadang* – priežasties jungtukas, o *idant* pavartotas siekiamam veiksmui paryškinti. Tad ieškoti dviejų vertimo alternatyvų čia nėra pamato. Taip pat, rodos, be reikalo p. 112 galininkas su dalyviu taisomas į veiksmažodinį pasakymą sakinyje: *jra ſakita / toki buđa ſenojo Baßniczoie buwu ſi* 145 b (= *toks budas... buwo*).

Šiaip jau visas didelis darbo skyrius apie vertimo techniką gali būti pavyzdys, kaip galėtų atrodyti filologinis teksto komentaras moksliniame Simono Vaišnoro raštų leidime.

Antroji monografijos dalis – „Leksiniai ir sintaksiniai lietuviškojo vertimo aspektai“. Jos pirmajame skyriuje aptarti priešdėliniai veiksmažodžiai. Čia visų pirma pateiktas visų priešdėlinių veiksmažodžių sąrašas (p. 119–124), iš kurio toliau išskiriami ir su originalu gretinami atvejai, kur priešdėliniu veiksmažodžiu versta kelios originalo leksemos (nuo 2 iki 11 – daugiausia atitikmenų turi *pastatyti*). Iš sugretinimo daroma išvada, kad Vaišnoro pavartoti priešdėliniai veiksmažodžiai nėra originalo leksemų kalkės, nes teisioginio atitikimo tarp jų dėmenų nepastebima. Vienur kitur autorius įžiūri volkiečių kalbos įtaką, o kai kuriuos Vaišnoro

priešdėlinius veiksmažodžius laiko galimomis kalkėmis iš lenkų kalbos (remdamasis K.Sirvydo žodynu ir suponuodamas galimą autoriaus naudojimąsi koku nors lotynų – lenkų kalbų žodynu). Greta gana įtikinamų pavyzdžių p. 130–131 suminėta ir keletas tokių, kuriuos sunku būtų laikyti formaliais atitikmenimis, juoba kalkėmis, plg.: *įsakyti* – *przykazać* – *mandare*; *pramanyti* – *zmyſlić* – *fungere*; *pritarti* – *przyzwawć* – *assentiri, probare*; tai veikiau laisvo vertimo pavyzdžiai.

Veikslo reikšmės požiūriu įdomūs p. 137–139 pateikti atvejai, kur tie patys originalo nepriešdėliniai veiksmažodžiai vienur išversti priešdėliniais, kitur – nepriešdėliniais veiksmažodžiais. Ar priešdėliniai veiksmažodžiai čia visur turi įvykio veikslo reikšmę ir Vaišnoro vartosena atitinka dabartinę lietuvių kalbą (kaip teigia autorius p. 141), galima būtų tikrai pasakyti tik nuosekliai sugretinus sakinius, ne vien leksemas. Gal tuo būdu išryškėtų ir skirtumai nuo dabartinės kalbos, J.Safarewicziaus pastebėti kituose senuosiuose raštuose.

Antrajame skyriuje aptarti vardažodžiai su priesagomis *-imas/yimas, -umas, ybė/yba, -ystė/ysta, -iškas, -inis, -ingas*; jie taip pat nuosekliai sugretinti su originalų leksemomis ir pateikti pilnais sąrašais išryškinant skirtumus nuo dabartinės kalbos. Trečiame skyriuje (p. 165–171) kalbama apie leksemas, skolintas iš lotynų kalbos.

Istorinei sintaksei svarbūs monografijos skyriai apie vietos linksnių bei prielinksnių vartojimą (p. 171–208) ir prijungiamuosius sakinius (p. 209–231). Vaišnoro raštuose gerai išlaikyta visų keturių vietininkų sistema. Iš autoriaus pateiktų gretinimų su originalu išryškėja nemaža jų vartosenos ypatybių. Pavyzdžiui, i n e s y v a j a Vaišnoras kai kur var-

toja ir laiko bei būdo reikšme, versdamas lotynų k. ablatyvą : *tikrame czeſe tikrai atgis* 240 a – *ſtatuto tempore* 869; *ſmertije nugaiſchtame* 240 a – *extinguimur morte* 369; *zodiie... jra priſakiti* 956 – *voce... mandata ſunt* ir pan. Iliatyvo vartojimas patvirtina daug didesnę ſios formos paplitimą XVI a., nes lotyniškasis originalas (*in* + *acc.*) skatino čia vartoti *ing* su galininku. Taip pat nugaltint originalo trauką (*in* + *abl.*) vartojamas ir *a d e s y v a s* (apie 100 pavyzdžių), neretai – artima inesyvui reikšme, pvz.: *tikincziſ amp giwen* 88 b – *in credentibus habitat* (p. 176–179). *A l i a t y v a s* dar dažnesnis, pastebėtas per 200 pavyzdžių; apie 90% juo versta lot. *ad* + *acc.* judėjimo krypties reikšme (p. 179–180). Įdomūs autoriaus išskirti atvejai, kur aliatyvas reiškia kryptį (*kuriop gallop e ſti Diewas wiſſus daiktus leides?* 44 a – *ad quem finem*), savo reikšme atitinka naudininką (*zadeimump... pritarti* 64 b – *promiſſionibus... aſſentiri* 97) arba *prie* + *kilm.* (*pririſcha liktumpiump daiktump* 46 a – *alligârunt cauſis ſecundis* 69 – p. 180–181).

Iš skyriuje apie prielinksnių vartojimą (183–209) pateiktų gretinimų minėtinas konstrukcijos *ant žemės* vartojimas verčiant lot. *in terra*, nors originalas čia skatintų vietininką, panašiai *ant kalna* 268 b – *in monte* (p. 184–185). Ypač verti dėmesio p. 206–209 pateikti pavyzdžiai, kuriuose originalo prielinksninės konsktrukcijos išverstos linksniais be prielinksnių, nes čia išryškėja to meto gyvosios kalbos polinkiai, pvz.: *Dwa ſes S. jra pagelbami ir waldomi* 50 b – *a Spiritu ſancto adjuvantur et reguntur* 75 (čia, matyt, be reikalo spėjama esant spaudos klaidą – praleistą *nūg*); *ſkaudeimai moteriſchkei gimdanczei* 239 b – *dolores in mulierem parturientem* 368;

jra ſu ſirinke wardu mana 27 a – *in nomine meo* ir pan.

Labai plačiai S.Vaišnoro vartojamos galininko su dalyviu konstrukcijos autochtoniškumą, be kitų motyvų, rodo p. 212–213 pateikti gretinimai su ſalutiniais sakiniiais ar kitokiais pasakymais lotyniškame tekste, pvz.: *ſaka ghie/ kudikius wieras weikalūienczo ſes neturinczus* 133 a – *quod infantes careant fide actuali* 199; *kaipo priwedi žmogu turint walnaie wale...?* 63 b – *quomodo probas Liberum arbitrium hominis...?* 95. Antra vertus, gretinimas su originalu patvirtina jau anksčiau teigtą nuomonę, jog vad. „absoliutinis įnagininkas“ yra sintaksinis skolinys iš lotynų kalbos (p. 216).

Prijungiamųjų sakinių su įvairiais jungtukais apžvalgoje verta atkreipti dėmesį į jungtuko *jog* vartojimą priežasties reikšme verčiant lotynų kalbos sakinius su *quia* ir nuolaidos reikšme – verčiant sakinius su *ut* (p. 224), taip pat jungtuko *kad* vartojimą priežastčiai ir sąlygai reikšti (p. 226–227). Tokie jungtukų polisemantizmo atvejai yra svarbūs prijungiamųjų sakinių sistemos raidai nušviesti, kaip ir duomenys apie sakinius su dabar nebevartojamais jungtukais *jeib*, *jeng*, *kačeig(el)*, *nesa*, *neta*.

Knygoje išnagrinėti duomenys verčia tikslinti kai kurių kalbininkų nuomonę, neva Simono Vaišnoro vertimai mažai reikšmingi sintaksej. Įsidėmėtina autoriaus išvada, kad kitų kalbų labiausiai paveikta yra vertimo leksika, o sintaksė, kaip uždara sistema, yra išlaikyta geriau. Nors ir labai stengdamasis laikytis originalo, vertėjas daug kur vertė laisviau. Tokius atvejus gerai išryškina G. Michelini monografijoje pateikti gretinimai.

Kalbamoji monografija – tai tik pirmasis autoriaus pradėto didelio darbo žingsnis

nis. Šiuo metu Guido Michellini jau pradėjo rengti mokslinį Simono Vaišnorio raštų, sugretintų su originalais, komentuoimą leidimą. Tai labai reikalingas kalbotyrai darbas, kurio laukiame linkėdami autoriui geriausios sėkmės.

Vytautas Ambrazas

Ю.С. С т е п а н о в, Индоевропейское предложение. Москва: Наука, 1989, 248 с.

Istorinė sintaksė, ilgą laiką buvusi gana apleista kalbotyros sritis, šiuo metu ypač traukia kalbininkų dėmesį. Vis labiau aiškėja, kad tik tyrinėjant pagrindinio kalbos vieneto – sakinio raidą galima suprasti indoeuropiečių kalbų ankstesnę sandarą ir paaiškinti jų raidos procesus. Didelis žingsnis į priekį šiuo keliu yra naujoji Juriiaus Stepanovo monografija.

Knygos autorius – labai plataus tyrinėjimų diapazono lingvistas, žinomas fundamentaliais darbais tiek kalbos teorijos, metodologijos, tiek ir baltų, slavų bei kitų indoeuropiečių kalbų istorinės gramatikos srityse¹. Naujoje monografijoje diachroninis sakinio tyrimas nuosekliai grindžiamas

¹ Iš jų pažymėtinos monografijos: Основы общего языкознания, Москва, 1975; Методы и принципы современной лингвистики, Москва, 1975; Имена, предикаты, предложения, Москва, 1981; В трехмерном пространстве языка, Москва, 1985; straipsnių serija Балто-славянская проблема. – Изв. АН, т. 35, № 1; т. 36, № 2; т. 37, № 4 (1976–1978).

sisteminiu požiūriu į kalbą, aiškiai apibrėžtais teoriniais bei metodiniais principais. Būdamas geras baltų kalbų žinovas, šioje knygoje, kaip ir kituose savo darbuose, autorius ne tik plačiai remiasi baltų kalbų duomenimis, bet daugeliu atvejų nurodo naujus jų aiškinimo ir interpretavimo būdus. Tai knyga, neabejotinai svarbi tolesnei baltistikos ir indoeuropeistikos pažangai.

Sintaksinis tyrinėjimo pamatas – sakinių struktūros modeliai (schemos) ir kiekvienam iš jų būdinga leksinė realizacija. Formalūs santykiai tarp sakinių modelių apibrėžiami transformacijomis, o santykiai tarp jų leksinės sudėties – perifrazėmis. Kintant transformaciniams santykiams, kinta ir modelių leksinė sudėtis bei morfologinė forma. Kadangi transformaciniai santykiai to paties tipo kalbose yra gana universalūs, knygoje daugiausia dėmesio skiriama perifrastiniams santykiams, kurie yra saviti atskiroms kalboms ir kalbų grupėms. Nagrinėjant tų santykių kitimą kuriama perifrastinė indoeuropiečių sakinio rekonstrukcijos teorija.

Pirmame knygos skyriuje (10–68) pagal šiuo metu populiarią požiūrį į vad. „aktyvinę“ ide. prokalbės sandarą postuluojami keturi svarbiausi sakinių tipai su kiekvienam tipui būdingiausia leksine sudėtimi: 1) inaktyvus subjektas – inaktyvus veiksmažodis („akmuo guli“), 2) aktyvus subjektas – aktyvus veiksmažodis („žmogus eina“), 3) aktyvus subjektas – aktyvus veiksmažodis – inaktyvus objektas („žmogus deda akmenį“), 4) aktyvus subjektas – aktyvus veiksmažodis – aktyvus objektas („karys žudo priešą“). Toliau išskiriamos kiekvienam tipui būdingiausios veiksmažodžių klasės: 1 tipui – perfecta tantum, 2 – activa tantum ir media tantum (pastarieji, autoriaus nuomone, iš pradžių žymėję tik žmogaus veiksmus). 3